

Теорія і методика професійної освіти

УДК 378(477):396.5:001.895

**Аналіз гендерного виміру розвитку вищої педагогічної освіти України
та можливі стратегії для підтримки рівності**

Бахмат Наталія Валеріївна

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна, bakhmat.nataliya@kpnpu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-6248-8468>

Танасійчук Юлія Миколаївна

доктор філософії, ст.викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-7772-1509>

Ципляк Наталія Олегівна

кандидат історичних наук, доцент, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин, Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського, Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка, м.Чернігів, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-7874-1277>

Прийнято: 28.12.2023 | Опубліковано: 31.01.2024

Анотація: У дослідженні розглянуто становлення гендерної теорії в українській вищій педагогічній освіті та специфіка цього досвіду. Актуальність підтверджується тим, що національна система освіти потребує суттєвого оновлення у цій сфері і водночас має потужний науково-педагогічний потенціал, готує фахівців, які можуть сприяти впровадженню принципів гендерної культури в усі сфери суспільного життя, зокрема, педагогічну. Вказується на відсутність системного поширення ідеології гендерної рівності та гендерного підходу. Метою статті є теоретичне з'ясування специфіки

становлення гендерної теорії в українській педагогічній вищій освіті. У основних результатах проаналізовано чинники освітнього менеджменту, які сприяють формуванню гендерно чутливого управлінського апарату, а також розглянуто негативні наслідки застарілого формалізованого підходу управління, які порушують права гендерної рівності. Методи дослідження включають аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. У статті охарактеризовано стан та перспективи розвитку гендерних студій в українських вищих закладах освіти. Досліджено сучасний стан гендерної рівності, його вплив на освітній процес та перспективи інтеграції гендерних підходів у навчальні програми. На основі аналізу наукових публікацій з'ясовано основні характеристики та зміст понять «гендер», «гендерна культура», «гендерний підхід», а також визначено гендерні проблеми в закладах освіти. Наголошено на важливості професійної підготовки майбутніх учителів у вищих закладах освіти. Розкрито необхідність формування гендерної культури серед здобувачів університету, ґрунтуючись на концепції гендерної державної політики. Підкреслено потенціал та ефективність озброєння здобувачів вищої освіти додатковими знаннями з гендерної проблематики. У висновках акцентовано, що для реалізації успішного гендерного розвитку українських закладів вищої освіти в майбутньому необхідно продовжувати дослідження та аналіз сучасних наукових підходів до гендерної освіти та забезпечувати постійне оновлення знань і практик у цій сфері.

Ключові слова: підтримка рівності, гендер, педагогічна компетентність, гендерна культура, сучасні підходи.

Analysis of the gender dimension of the development of higher pedagogical education in Ukraine and possible strategies for maintaining equality

Abstract: The study examines the development of gender theory in Ukrainian higher pedagogical education and the specifics of this experience. The relevance is confirmed by the fact that the national education system needs significant renewal in this area. They indicate the lack of systematic implementation of the ideology of gender equality and the gender approach. The relevance is confirmed by the fact that the national system of higher education has a powerful scientific and pedagogical potential, prepares specialists who can contribute to the implementation of the principles of gender culture in all spheres of social life, in particular, pedagogical. The purpose of the article is to theoretically clarify the specifics of the formation of gender theory in Ukrainian pedagogical higher education. In the main results, the factors of

educational management that contribute to the formation of a gender-sensitive management apparatus are analyzed. Research methods include analysis, synthesis, comparison and generalization. In the results, the negative consequences of the outdated formalized management approach, which violate the rights of gender equality, are considered. The article analyzes the state and prospects for the development of gender studies in Ukrainian higher educational institutions. The present state of gender equality, its influence on the educational process and the prospects of integrating gender approaches into educational programs are analyzed. Based on the analysis of scientific articles, the main characteristics and content of the concepts "gender", "gender culture", "gender approach" were clarified, and gender problems in educational institutions were identified. The importance of professional training of future teachers in higher educational institutions is emphasized. The need for the formation of gender culture among university students based on the concept of gender state policy is revealed. The potential and effectiveness of arming students with additional knowledge on gender issues is emphasized. The conclusions emphasize that in order to ensure successful gender development of Ukrainian institutions of higher education in the future, it is necessary to continue research and analysis of modern scientific approaches to gender education and to ensure constant updating of knowledge and practices in this area.

Keywords: *equality support, gender, pedagogical competence, gender culture, modern approaches*

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної держави європейського типу має створити громадянське суспільство на засадах нового гуманізму, що є необхідною умовою демократичного устрою. Нинішня освітня ситуація в Україні вимагає трансформації вищої освіти в інститут, що відтворює і створює культуру як систему демократичних цінностей, які мають бути інтегровані в особистісний рівень здобувачів вищої освіти. Зміни, які відбулися в національному житті в умовах глобалізації, характеризуються інклюзивністю, взаємозв'язком та взаємозалежністю, що виходять за рамки національних кордонів. Це призвело до застосування поняття «гендер» у різноманітних теоретичних і практичних контекстах сучасного українського суспільства.

Система освіти, як одна з найважливіших соціальних інституцій, відіграє ключову роль у сприянні гендерній рівності. Вона ефективно реагує на зміни та процеси, що відбуваються у державі та суспільстві загалом.

Нині перед освітянами стоїть особливо важливе завдання: формування у здобувачів освіти нової особистості, яка буде вільною від стереотипів, переконань та упереджень дискримінаційного характеру. Ця нова особистість повинна усвідомлювати не лише свої права та обов'язки перед суспільством, але й права оточуючих її людей. Реалії та перспективи розвитку всіх сфер сучасного суспільного життя вимагають включення ідеї гендерної рівності у соціальну практику. Забезпечення цієї рівності можливе лише за умови гендерної соціалізації молоді на основі відповідних світоглядних концепцій та гендерних відносин.

Процес гендерної соціалізації молоді є найбільш ефективним під час професійної підготовки, коли виховні фактори активно впливають на розвиток егалітарних поглядів серед здобувачів вищої освіти.

Між задекларованими на державному рівні вимогами щодо забезпечення гендерної рівності та умовами її реалізації, складністю функціонування соціально-педагогічних заходів та недостатнім рівнем їх реалізації на практиці, необхідністю підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до реалізації гендерного підходу та потребою їх підготовки в сучасних умовах, а також недостатнім рівнем професійної підготовки до його реалізації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість науковців досліджують гендерний аспект розвитку вищої педагогічної освіти України. Наприклад, А. Гуцол акцентує увагу на сучасному процесі реформування державної системи освіти в Україні в контексті гендерних стереотипів і проблем, які виникають в умовах сучасності [1]. Авторкою з'ясовано, що врахування гендерних особливостей дітей та підлітків є дуже важливим елементом у процесі освітньої реформи, яка впроваджує нові підходи, методи та форми навчання. У свою чергу, А. Криворотько, визначено ролі гендерної освіти у формуванні гендерної рівності у суспільстві, заснованому на рівних правах і можливостях жінок і чоловіків [3].

Ю. Нечитайло представлено найважливіші кроки на основі результатів гендерного аудиту, які можуть покращити умови гендерної соціалізації здобувачів освіти та створити сприятливе освітнє середовище у закладах фахової передвищої освіти [4].

І. Нікітіна проаналізувала гендерні особливості адаптації особистості здобувачів у вищому закладі освіти [5]. Е. Панасенко, А. Макаренко, Ю. Рейлян розкрили сутність основних дефініцій цього дослідження («стать», «гендер», «гендерна компетентність особистості», «гендерна компетентність здобувачів вищих закладів освіти») [6].

А. Ремньова охарактеризувала сутність понять «гендер» і «гендерна компетентність» з різних наукових точок зору, з акцентом на психолого-педагогічних аспектах [7].

О. Рудь описав процес формування гендерної компетентності майбутніх менеджерів у вищих закладах освіти та теоретично обґрунтував модель процесу формування гендерної компетентності освітніх лідерів на сучасному етапі [8]. Е. Соколова окреслила основні напрями дій щодо забезпечення гендерної рівності в управлінні вищими закладами освіти, де явище професійної сегрегації є особливо очевидним. Н. Султанова, С. Безушко розглянули питання впровадження та розвитку практичної підготовки здобувачів освіти, як майбутніх педагогів, викладачів та тренерів [10]. Ю. Яковенко, О. Хорошайло відзначили, що гендерна рівність та розвиток гендерної культури визначені як важливі та актуальні елементи для держави та суспільства в цілому [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виявлення системних причин, що перешкоджають реалізації гендерного підходу у вищих педагогічних закладах освіти. Впровадження гендерного підходу в Україні перебуває на початковій стадії і потребує подальшого розвитку. У довгостроковій перспективі необхідно розробити, доопрацювати та впровадити моделі гендерного підходу в практику вищих навчальних закладів України, зокрема педагогічних університетів та закладів післядипломної освіти. Інтеграція гендерного підходу в освітнє середовище навчальних закладів означає проектування та впровадження практично всіх елементів нової гуманістично орієнтованої технології організації роботи педагогічного колективу. Ця технологія спрямована на розвиток професійно важливих якостей педагогів як нової генерації працівників освітньої сфери, здатних успішно виконувати завдання гендерної соціалізації та виховання підростаючого покоління учнів і формувати нову особистість, комфортну і відповідну концепції демократичного суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є з'ясування проблем та прогалин становлення гендерного підходу в українській педагогічній вищій освіті.

Відповідно до мети були поставлені такі дослідницькі цілі:

- виявити проблеми і прогалини в сучасній українській педагогічній вищій освіті при аналізі гендерного виміру;

- визначити сутність основних понять дослідження (гендер, гендерна культура, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерний підхід, гендерна компетентність, гендерна компетенція);
- дослідити впровадження гендерної теорії в систему вищої освіти;
- визначити педагогічні умови для реалізації гендерного підходу у професійній підготовці здобувачів у вищих закладах освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес реформування національної системи освіти торкнувся всіх її складових як на структурному, так і на змістовному рівні. Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає свідомого впровадження базової ідеології Європейського співтовариства, в якій, на нашу думку, важливу роль відіграє концепція гендерної рівності. Побудова суспільства, заснованого на гендерній рівності, потребує нових професіоналів, яким притаманні такі характеристики: активна участь і відповідальність у спільних процесах прийняття рішень, мирне вирішення конфліктів, здатність жити разом з людьми, які належать до різних культурних, мовних, релігійних і соціальних (і гендерних) груп.

Однак, на думку вітчизняних науковців, сучасна українська система освіти, особливо вищої, не відповідає міжнародним стандартам [3]. Як наслідок, перед країною постає проблема якісної освіти та підготовки кваліфікованих фахівців із прогресивним світоглядом, які прагнуть до саморозвитку та впровадження новітніх розробок у сфері освіти.

У міжнародному освітньому середовищі питання гендерної рівності розглядається як на теоретичному, так і на практичному рівні: теоретичне обґрунтування та системне впровадження принципів рівності та недискримінації в освітній процес. Національна система освіти потребує суттєвого оновлення у цій площині. Вказують на відсутність системного впровадження ідеології гендерної рівності та гендерного підходу у вітчизняний освітній процес.

Інтеграція гендерної стратегії в освіту передбачає: гендерний зміст у національних стандартах вищої освіти, гендерна орієнтація під час формування професійних моделей, що є ключовим фактором при розробці освітньо-кваліфікаційних характеристик професійної педагогічної освіти. Іншими словами, сучасні науковці наголошують на всебічному включенні поняття гендеру та гендерного підходу у зміст і організацію освітнього процесу та в усі ланки національної системи освіти. Водночас слід додати, що останнім часом представники наукової спільноти ретельно розглядають

питання професійно-технічної освіти. Зокрема, вони вважають, що «метою професійної освіти сьогодні є створення умов для набуття майбутніми фахівцями навичок професійної діяльності, кваліфікації або перепідготовки» та розглядають це як «залучення молоді до суспільної діяльності відповідно до її здібностей та інтересів» [2]. Таким чином, сучасна концепція освіти спрямована на те, щоб дати можливість молодим людям увійти в суспільство з метою успішної реалізації своїх талантів і прагнень, що можливо за умови володіння комплексом громадянських компетентностей, які поєднують у собі як професійні знання і вміння, так і громадянські якості, зумовлені реалізацією демократичних цінностей Європейського співтовариства.

Тому, незважаючи на важливість включення гендерної складової до принципів базової освіти та законодавчих положень щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти, ці норми залишаються на декларативному рівні та системно не реалізуються. А це означає, що про повноцінне забезпечення рівних умов для рівності, тобто подолання та запобігання гендерним диспропорціям в освіті, не можна говорити. На переконання науковців, для подолання гендерної дискримінації та боротьби з її проявами важливим є розуміння молодим поколінням таких питань, як рівні права та можливості жінок і чоловіків та самореалізація дівчат у професійних сферах.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що гендерні питання в освіті в теперішній час майже повністю змістилися в бік неформальних форм навчання та підвищення обізнаності. Тому одним із пріоритетних напрямів сучасної реалізації гендерного підходу у вищій освіті, особливо в педагогічній, є гендерна освіта як подолання гендерних стереотипів у змісті освіти та створення безбар'єрного освітнього середовища у вищих закладах освіти. Слід зазначити, що гендерна освіта включає в себе поширення гендерних знань у суспільстві, популяризацію гендерної проблематики та систему заходів щодо запобігання будь-яким проявам гендерної дискримінації в освіті. Вищі заклади освіти відіграють важливу роль у гендерній соціалізації майбутніх фахівців, яким необхідно буде застосовувати набуті знання, вміння та навички на практиці у своїй професійній діяльності [9]. Майбутні вчителі також несуть відповідальність за формування наступного покоління українців. Тож, гендерна соціалізація здобувачів освіти залежить від гендерної свідомості педагогів. Гендерна свідомість може відтворювати або долати гендерну стратифікацію та гендерні стереотипи в суспільстві як на рівні змісту навчальної дисципліни, так і на поведінковому рівні суб'єктів освітнього процесу. Отже, питання подолання гендерних

стереотипів щодо жінок і чоловіків на рівні теорії та діяльності залишається важливим викликом в освітніх системах, у тому числі й у вищій освіті. У розумінні природи гендерних стереотипів відштовхуємося від усталеної наукової позиції щодо природи цього явища.

Включення поняття «гендер» у педагогічний процес вищої освіти має велике значення, оскільки формує гендерно орієнтоване мислення, включаючи професійну автономію, життєві стратегії та доступ до ресурсів. Поняття гендерної педагогіки та гендерних підходів в освіті все ще потребують визначення, оскільки, незважаючи на значні напрацювання в теоретичній та практичній сферах, досі існує плутанина у дефініціях. Українська педагогіка перебуває в процесі включення гендерного підходу в свою теорію та методологію з метою визначення та апробації ефективних методів гендерної освіти. Майбутні викладачі повинні опанувати певні аспекти гендерної педагогіки. Це пов'язано з тим, що процес гендерної соціалізації особистості значною мірою залежить від гендерної педагогіки. Адже гендерний підхід у будь-якій сфері означає, що відмінності в поведінці чоловіків і жінок визначаються не фізіологічними, біологічними чи анатомічними характеристиками, а соціокультурними чинниками. Дослідники зосередилися на виявленні негативних наслідків гендерних стереотипів, стверджуючи, що якщо гендерні стереотипи не є вродженими, а створені суспільством, то їх можна змінити, змінивши соціальні установки. Таким чином, сформувалася педагогічна концепція про можливість введення гендерного елементу в систему освіти [8].

На індивідуальному рівні структура гендерної компетентності включає в себе такі елементи: когнітивні (усвідомлення та розуміння гендерних питань), операційні (навички та компетенції для реалізації гендерного підходу в управлінні) та особистісні (прийняття себе та своєї статі).

Виходячи з наведених вище визначень, можна відтворити структуру майбутньої професійної гендерної компетентності (таблиця 1).

Таблиця 1

Структура гендерної компетентності

Знання	Уміння/навички	Здатності (досвід)
<p>Нормативний складник</p> <p>Когнітивний компонент, від якого залежать обізнаність і розуміння гендерних проблем</p>	<p>Нормативно-творчий складник</p> <p>Оперативні елементи (навички та можливості для реалізації гендерних підходів в освітній практиці)</p>	<p>Індивідуально-творчий складник</p> <p>Особистісні чинники (прийняття себе). Толерантне ставлення до гендерної репрезентації, гендерна рівність, профілактика негативних проявів гендерних стереотипів</p>

Джерело: узагальнено авторами на основі [4].

Гендерні елементи можуть бути включені практично в усі дисципліни, що входять до освітніх програм підвищення кваліфікації, сприяючи оцінці наслідків функціонування та розвитку патріархальної культури та зміні існуючих систем соціальної дискримінації та нерівності за ознакою статі. На сьогодні одним із найефективніших напрямів гендерної педагогіки є дослідження професійної та життєвої автономії здобувачів освіти і особливостей професійної діяльності представників різних гендерів у вищій школі. З цієї точки зору аналізуються ціннісні орієнтації та механізми адаптації всіх членів суспільства до певних умов, виявляються причини проблем самореалізації та незадоволеності роботою, перешкоди на шляху професійного розвитку та мотиви праці, створюються умови для успішної професійної навчально-виховної діяльності здобувачів освіти, вільного вибору способів і форм самореалізації. Виходячи з цього, під час навчання у людини формується певна свідомість (патріархальна чи егалітарна) та закладаються базові знання про можливість і необхідність дотримання принципу гендерної рівності. Тільки гендерна освіта сприяє формуванню егалітарної свідомості особистості як системи соціокультурних взаємовідносин, заснованих на рівності, допомагає подолати патріархальні уявлення про соціокультурну усталеність традиції «жіночих» і «чоловічих» ролей у суспільстві та сприяє повному розкриттю і самореалізації особистості.

Гендерні стереотипи та формування гендерних ролей є соціокультурними та реляційними конструктами, які розробляються та виконуються в межах груп індивідів, соціальних взаємодій та мереж соціальних відносин. У сімейній сфері формування гендерних стереотипів та гендерних ролей є результатом гендерної соціалізації, яка відбувається під впливом сімейного середовища та стосунків між батьками і дітьми.

Гендерно збалансоване освітнє та спортивне середовище може подолати гендерні стереотипи та зменшити їхній вплив на формування гендерних та соціальних ролей завдяки впровадженню стратегій гендерного мейнстрімінгу та активній ролі ЗМІ.

Гендерний аспект відіграє ключову роль у формуванні особистого та професійного благополуччя, яке люди сприймають як цілісне, неподільне явище. Це благополуччя не обмежується конкретними рамками простору чи часу, воно включає різноманіття матеріальних та нематеріальних благ, досягнень, а також характеризується перевагою позитивних емоцій. Переживання благополуччя може виникнути в результаті реалізації реальних чи потенційних можливостей, пов'язаних із професійною діяльністю в конкретному часовому інтервалі та в життєвому середовищі людини. Щастя має індивідуальні характеристики, залежить від особистісних особливостей, а його прояви та фактори є унікальними для кожної особи. Воно відображає прагнення людини до пошуку благ, впливаючи на різні аспекти її життя. Переживання особистого благополуччя є важливим, оскільки сприяє стану внутрішньої та зовнішньої гармонії, психологічному задоволенню, комфорту та пов'язаним з ними позитивним ефектам.

Особисте благополуччя на робочому місці охоплює такі аспекти, як залученість у роботу, відданість справі, розуміння важливості та цілей діяльності, високий рівень кваліфікації та професійних навичок. Також до цього входять позитивні емоційні переживання, задоволеність роботою, життєвий та професійний досвід, загальний розвиток особистості, позитивні взаємовідносини з колегами, самоприйняття та автономія. Особисте благополуччя працівника безпосередньо впливає на його продуктивність, якість виконання роботи, професійну компетентність та загальний професійний успіх. Тому переживання особистого благополуччя тісно пов'язане з суб'єктивним сприйняттям та оцінкою, визначеними унікальними особливостями кожної людини. Це включає особливості професійного розвитку, самореалізації та продуктивності, які можуть відрізнятися для жінок та чоловіків.

Тому в загальному процесі гендерної соціалізації в закладах вищої освіти гендерна освіта вирішує особистісні і професійні завдання особистості: роз'яснення особливостей жіночої та чоловічої психології та відмінностей у поведінці людей, які є представниками різних статей. Гендерне виховання також має на меті подолання гендерних стереотипів та створення оптимальних умов для розвитку особистості через егалітарні погляди та переконання, спрямовані на самоствердження та повагу до інших.

Висновки

На сучасному етапі розвитку вітчизняної вищої освіти питання гендерної освіти набуло актуальності з кількох об'єктивних причин: 1) застосування європейських систем цінностей (зокрема гендерної рівності) до ідеологічних засад національної освіти; 2) існування розбіжності між задекларованим принципом гендерної рівності в освіті та основними принципами освітньо-виховних практик; 3) наявність суперечностей між недостатнім рівнем імплементації гендерного підходу в освітньо-виховні практики; домінуючим розвитком гендерних елементів як систем неформальної освіти та тренінгової діяльності.

Зазначено, що в системі вищої освіти прояви гендерної нерівності зберігаються з таких причин: систематичне адміністративно-організаційне відтворення гендерних стереотипів, горизонтальна та вертикальна гендерна сегрегація, вплив механізму «скляної стелі» та фемінізація освітньої галузі. Ці проблеми перешкоджають процесу гендерної соціалізації здобувачів освіти на засадах рівності та співпраці, звужують можливості для подальшого професійного розвитку та самовдосконалення. Виявлені недоліки відображаються на системі вищої освіти і потребують гендерного оновлення. Одним із ключових шляхів оновлення системи вищої освіти у цьому контексті є розробка та впровадження гендерної педагогіки, яка представляє собою новий педагогічний напрям. Ефективне засвоєння принципів гендерної педагогіки та механізмів застосування гендерного підходу вимагає інтеграції гендерного компоненту у навчально-професійні програми для підготовки майбутніх педагогів. Такий підхід сприяє розвитку професійної гендерної компетентності. Втім існує низка дилем, які перешкоджають повноцінній інтеграції гендерної проблематики. Недостатнє навчально-методичне забезпечення гендерної освіти та просвітницької роботи серед викладачів і здобувачів вищих закладів освіти; відсутність програм, чинних підручників, посібників, методичних рекомендацій, хрестоматій, брошур, буклетів, науково-просвітницьких видань для широкого загалу тощо, в яких коректно та кваліфіковано висвітлюється гендерна проблематика. Для вирішення гендерних проблем необхідно: створити педагогічно-організаційні умови навчання на основі гендерного підходу, впроваджувати велику кількість курсів, семінарів, вебінарів щодо цієї тематики,

публікація новітніх наукових досліджень, формування і впровадження модульної технології формування гендерної компетенції, використовувати накопичений досвід зарубіжних країн, сформуванню державну політику щодо розвіювання гендерних стереотипів і надання психологічної підтримки.

Подолання цих проблем забезпечить повноцінну інтеграцію гендерної культури в освітній процес вищих закладів освіти та сприятиме створенню більш рівноправного і демократичного суспільства.

Список використаних джерел

1. Гуцол А. Сутність та зміст гендерної освіти в українській державі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. №21 (1). С. 144-148. URL: <https://dspu.edu.ua/sites/hsci/wp-content/uploads/2019/02/27-5.pdf> (дата звернення: 12.12.2023).
2. Декусар Г., Ковальчук О., Лагун К. Реалії та перспективи розвитку гендерного напрямку в закладах вищої освіти України. *Науковий огляд*. 2023. №2 (87). С. 1-11. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/download/2532/2497> (дата звернення: 12.12.2023).
3. Криворотько А. О. Гендерний підхід як педагогічна проблема. *«Молодий вчений»*. 2020. № 8.1 (84.1). С. 36-38. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-84.1-9> (дата звернення: 12.12.2023).
4. Нечитайло Ю. Гендерний аудит в закладах фахової передвищої освіти як інструмент реалізації принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2023. №19. С. 143-158. URL: <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/289630/283184> (дата звернення: 12.12.2023).
5. Нікітіна І. В. Гендерні особливості адаптації особистості здобувача вищої освіти. *Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2020. №1. С. 149-157. URL: <https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/download/431/445> (дата звернення: 12.12.2023).

6. Панасенко Е., Макаренко А., Рейлян Ю. Теоретичні й прикладні аспекти формування гендерної компетентності студентів вищих педагогічних закладів освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. №6 (98). С. 7-18. URL: <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/download/197438/197612> (дата звернення: 12.12.2023).
7. Ремньова А. Г. Педагогічні умови формування гендерної компетентності майбутніх учителів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. №1 (34). С. 180-187. URL: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-1-29> (дата звернення: 12.12.2023).
8. Рудь О. Шляхи формування у майбутніх та сьогоднішніх керівників навчальних закладів гендерної компетентності до управлінської діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. №3. С. 135-147. <https://core.ac.uk/download/pdf/129681377.pdf> (дата звернення: 12.12.2023).
9. Соколова Е. Т. Гендерний підхід до управління закладами вищої освіти України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. №2. С. 171-175. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/28> (дата звернення: 12.12.2023).
10. Султанова Н., Безушко С. Формування гендерної компетентності майбутніх вчителів в закладах вищої освіти. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2019. №2 (65). С. 290-295. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Ped-visnyk-65-2019-56.pdf> (дата звернення: 12.12.2023).
11. Яковенко Ю. Л., Хорошайло О. С. Гендерний підхід в освітньому процесі у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. №75 (3). С. 171-175. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.33> (дата звернення: 12.12.2023).